

VIINI SALVESTISED JA BERLIINI SALVESTISED

Esimese maailmasõja ajal levis Kesksaksamaal ning Austria- ja Ungaris, idee kasutada vangi langenud ning emakeelena suhteliselt vähetuntud keeli kõnelevaid sõdureid keelejuhtidena. Idee viidi ellu Berliinis ja Viinis paiknenud uurijate abiga. Nimetagem seeläbi tekkinud kogusid Berliini ja Viini salvestisteks. Berliini salvestisi säilitatakse praegu kahes heliarhiivis, mis paiknevad Humboldti ülikoolis ja Berliini etnoloogiamuuseumis, Viini salvestisi aga Austria Teaduste Akadeemia fonogrammiarhiivis. Mõlemad kogud sisaldavad märkimisväärset hulgal eesti ainet. Berliini eestikeelseid salvestisi tutvustati avalikkusele esimest korda kümme aastat tagasi¹ ning seejärel ilmus raamat,² mis sisaldab ulatuslikke kommentaare neile salvestistele, aga ka audio-CD kõigi tänapäevaks säilinud salvestiste koopiatega. 2018. aastal ilmusid Viini salvestised soome-ugri rahvaste esindajatelt, sh eestlastelt, albumi kujul,³ mis sisaldab kaks audio-CD-d ning kolmanda CD tekstifailidena

esitatud kommentaaridega.⁴ Viini albumi on kaasas lühike paberil esitatud saatetekst, mille autorid on Helmut Kowar, Gerda Lechleitner ja Christian Liebl. Albumi soome-ugri sissejuhatuse autor on Tartu Ülikooli soome-ugri keelte professor Gerson Stefan Klumpp ning eesti ainese transkriptsioonide, tõlgete ja kommentaaride autor Tartu Ülikooli eesti ja soome-ugri keeleteaduse nooremteadur doktorant Triin Todesk.

Iseloomustamaks eesti materjali Viini salvestistes, kirjutab Klumpp oma sissejuhatuses (lk 44): „Eesti salvestiste iseloom erineb teistes soome-ugri keeltes tehtud salvestistest. Lisaks mõnedele vanasõnadele ja ütlustele ning dialoogi vormis mõistujutule sisaldavad need rohkesti kirjanduse hulka kuuluvaid laule ja luuletusi. Viiest erinevast keelejuhist neli pärinevad endisest Eestimaa kubermangust – Pärnust⁵, Rakverest ja Narvast – ning üks endisest Liivimaa kubermangust (Riiast). Nad on kirjakeeles igati kodus ning murdekeelt salvestistel ei räägita. Keel, mis kirjandusliku iseloomuga tekstides peegeldub, on XIX sajandi arenev kirjakeel.”

Mahuliselt jäävad Viini eesti salvestised olulisel määral alla Berliini salvestistele. Viini materjal sisaldab salvestisi kokku umbes 15 minuti ulatuses viielt informandilt, kuid Berliini materjal üle tunni 22 informandilt. Tekib kiusatus mõelda, et Viinis on Berliiniga võrreldes eesti – vähemalt muusikalisele – ainele vähem tähelepanu osutatud, sest

¹ J. Ross, M. Nairis, Esimese maailmasõja aegsetest eesti salvestustest Berliini arhiivides. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 5, lk 353–362.

² J. Ross (toim), Encapsulated Voices: Estonian Sound Recordings from the German Prisoner-of-War Camps in 1916–1918. (Das Baltikum in Geschichte und Gegenwart 5.) Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2012.

³ C. Liebl, G. Lechleitner, U. Remmer (toim), Recordings from Prisoner-of-War Camps, World War I. Finno-Ugric Recordings. (Tondokumente aus dem Phonogrammarchiv 17/2; OEAW PHA CD 42.) Wien, 2018.

⁴ Täna Viktor Denissov Iževskist tähelepanu juhtimise eest sellele albumile.

⁵ Pärnu kuulus tol ajal tegelikult Liivimaa, mitte Eestimaa kubermangu.

seda pole peetud piisavalt autentseks. Viini salvestisi on tihti seostatud Viini ülikooli hilisema võrdleva muusikateaduse professori Robert Lachi nimega,⁶ kes saksa eeskujude kohta eesti muusikas on kirjutanud järgmist (eestikeelsete pealkirjade kirjaväisi muutmata): „[S]ee sõltuvus läheb nii kaugele, et paljudel juhtudel jõuab ükskõik kas rahva- või kunstmuusikast pärit Kesk-Euroopa eeskujude jäljendamine otsese laenamise või ülevõtmiseni. Mõned näited aitavad seda lähemalt illustreerida: meie saksa rahvalaulu „Ich hab’ mich ergeben mit Herz und mit Hand” meloodiat lauldakse täiesti muutmatul kujul kui eesti rahvalaulu tekstiga „Mu isa ma armas kus sindimut ma sind armastan ma järgest sind küdan laulu ga”, meie saksa lastelaulu „Alles neu macht der Mai” võib kohata eesti rahvalaulude seas kui „Hujavat pasunat” jne, ning Schuberti „Am Brunnen vor dem Tore” on eesti keeles „Ükskast”, jne. Ja meelt-ülendava näitena selle kohta, kuidas eesti rahvalaulu meie Euroopa suurlinnade muusika, meie viletsa operetliku lööklaulu valmilt rentslist üles korjab ning etableerunud, korralikuks, kodanlikult soliidseks rahvalauluks ülendab, võib tuua ballaadi „Margarete, Mädchen ohne Gleichen”, mis juba ligi paarkümmend aastat tüütuseni kõikidelt meie teedelt ja tänavatelt, kõikidest majadest ja majasoppidest vastu kajab ning mille me nüüd avastame siin eestipärastatuna kui „Margareta on küj tujke vaga ej da naua ejal armu daga.”⁷

⁶ „Viini kollektsioon näis olevat hästi tuntud, seda tänu Robert Lachi „Gesänge russischer Kriegsgefangener” (ilmunud 1917–1952) üheteistkümmele köitele [korreksem oleks vist rääkida kolmest köitest, igauks kolmes või neljas osas – *J. R.*] – kuid ainult seetõttu, et pikka aega on üldiselt eeldatud, nagu oleksid Lachi publikatsioonides transkribeeritud ja kirjeldatud viisid ja tekstid identsed fonogrammiarhiivis säilitatavate salvestistega. Tegelikuses ei vasta see aga tõe [---].” (lk 7 üldsissejuhatuses)

⁷ R. Lach, Vorläufiger Bericht über die im Auftrag der kaiserlichen Akademie der

Kahes paralleelselt tekkinud kollektsioonis leiduva eesti ainese pealiskaudnegi võrdlus oleks igati asjakohane. Berliini salvestiste keelejuhid on valitud peamiselt nende murdetäustast olenevalt. Esindatud on Kirde-Eesti, Saaremaa, Kesk-Eesti, Pärnumaa ning – kõige arvukamalt – Tartu- ja Võrumaa. Viini salvestiste keelejuhid, kes, nagu öeldud, räägivad kirjakeelt, on linnainimesed: Adolph Mitt (sündinud Pärnus, elukoht Tallinnas), Boris Rea (sündinud Pärnus, elukoht Tallinnas), Hermann Nill (sündinud Riias, elukoht Tartus), Otto Aunapu (sündinud ja elukoht Rakveres) ja Johannes Lettermo (sündinud ja elukoht Narvas).

Keelejuhtide tausta selgitamiseks on neid anketeeritud nii Viinis kui ka Berliinis. Berliini ankeedid on põhjalikumad,⁸ Viini omad mitte niivõrd. Viimastes on küsitud keelejuhi nime, sugu, rahvust, elukutset, sünni- ning praegust ja varasemat elukohta, teavet reisimise kohta, vanemate sünni- ja elukohta. Teine rühm küsimusi Viini ankeetides puudutab salvestuse asjaolusid: kus, millal ja missugustel asjaoludel on salvestus tehtud, mis laadi kõne või muusikaga on tegemist jms. Eesti materjali on salvestatud kahes vangilaagris: 1915. aastal Reichenbergis (praegu Tšehhi Vabariigi territooriumil asuv Liberec) ja 1917. aastal Hartis Amstetteni lähedal (Austria). Salvestajateks (fonografistideks) on olnud vastavalt Rudolf Pöch⁹ ja Leo Hajek.

Wissenschaften erfolgte Aufnahme der Gesänge russischer Kriegsgefangener im August bis Oktober 1917. (Mitteilungen der Phonogramm-Archiv-Kommission 47.) Wien: Alfred Hölder, 1918, lk 11.

⁸ Vt J. Ross, Encapsulated Voices, lk 44.

⁹ Albumi üldsissejuhatuses (lk 6) loeme: „Üheks selle ettevõtmise [= vangilaagrites välitööde tegemise] võtmekujuks oli Rudolf Pöch, kes taotles finantseerimist toleageest Keiserlikust Teaduste Akadeemiast. Rahaline toetus eraldati ainult tingimusel, et tehtaks helisalvestusi. See ei olnud probleem Pöchi jaoks, kes oli juba fonogrammiarhiiviga ühenduses olnud, kui ta koostas

Mida sisaldavad Viini eesti ainese salvestised? Kuus vanasõna ja ühe kalevalavormis ütluse (mõistatuse?); katkendeid Lydia Koidula, Friedrich Kuhlbarši ja Mihkel Veske luuletustest; esimese ja teise salmi praegusest Eesti Vabariigi hümnist; mõned salmid Karl August Hermannini laulust „Ilus oled, isamaa” Mihkel Veske tekstile; riimitud dialoogi vene kirjaniku Ivan Krõlovi teksti ainetel; tundmatut päritolu patriootliku luuletuse; ning lõpuks seitse uuemat rahvalaulu või nende katkendeid. Hümn ja Hermannini laul on esitatud kahehäälselt. Huvitav on märkida, et hümnikahehäälsel salvestust sisaldab ka Berliini materjal, kus see, tõsi küll, on ette kantud Viini materjaliga võrreldes muusikaliselt korrektsemalt.

Koondülevaate Viini albumil leiduvast soome-ugri materjalist on Klumpp oma sissejuhatuses esitanud tabelis 2

Paapua Uus-Guinea (1904–06) ja Kalahari (1907–09) kogusid. Enamgi veel, ta oli alates 1910. aastast tegutsenud fonogrammiarhiivi assistendina. 1916. aastal otsustas Akadeemia toetada (peamiselt Tsaari-Venemaalt pärit) sõjavangide helisalvestamise projekti, usaldades viimase teostamise muusikateadlasele Robert Lachile.”

(lk 45). Kahjuks sisaldab see tabel paar eksitavat viga. Eesti ainek on kokku salvestatud mitte 10 (nagu tabeli viimases parempoolses veerus antud), vaid 20 üksust: 12 laulu või luuletust, seitse vanasõna või muud ütlust ning üks muu narratiiv. Seda juhul, kui Veske „Ilus oled, isamaa” Hermannini viisistust – lisaks etteloetule – mitte lugeda omaette üksuseks. Arvud ei klapi ka komi materjali kirjelduses, kus üheksa laulu või luuletust ning üks narratiiv teeb kokku 10 üksust, mitte 20 nagu tabelis. (Võib-olla on eesti ja komi materjali iseloomustavad arvud selles veerus lihtsalt vahetusse läinud?)

Tehniliselt on Berliini salvestised teostatud kas grammofoni- või fonograafiülesvõtetena. Viini omad on kõik fonograafisalvestised. Kuuldalise mulje põhjal on nende kvaliteet pisut kehvem kui Berliini fonograafisalvestistel: signaali ja müra suhe on madalam ning salvestusnivoo on samas kohati liiga tugev. Helitehnik oskaks ehk hinnata, kas neid puudusi olnuks võimalik toimetamise käigus kuidagi leevendada.

JAAN ROSS